

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

“LEKSIKOLOGIYA” BO‘LIMINI O‘QITISHDA O‘QUVCHILARNING SO‘Z BOYLIгинI OSHIRISH VA NUTQINI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

Abdusattorova Nargiza Patxullayevna,
ona tili va adabiyot kafedrasida bosh o‘qituvchisi,
TDSHU akademik litseyi,
nargizaabdusattorova42@gmail.com

Annotatsiya. “Leksikologiya” bo‘limini o‘qitishda o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish va nutqini rivojlantirish imkoniyatlari” mavzusidagi mazkur maqolada ma‘nodosh so‘zlar, uyadosh so‘zlar, shakldosh so‘zlar, paronim so‘zlar, zid ma‘noli so‘zlar, ibora va tasviriy ifoda mavzularini o‘rganish yuzasidan ishlanmalar tayyorlash va tatbiq etish masalalari nazariy va metodik jihatdan o‘rganildi. Mavzuni yoritishda foydalanilgan materiallar, o‘yinlar ham taqdim etildi. Akademik litsey o‘quvchilariga “Leksikologiya” bo‘limini o‘rganish jarayonida qo‘llanadigan usullar amaliy tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: ma‘nodosh so‘zlar, uyadosh so‘zlar, shakldosh so‘zlar, paronim so‘zlar, zid ma‘noli so‘zlar, ibora va tasviriy ifoda.

Аннотация. В данной статье на тему «Возможности пополнения словарного запаса и развития речи учащихся при обучении раздела «Лексикология» были теоретически и методически изучены вопросы подготовки и применения разработок по изучению синонимов, однокоренных слов, омонимов, паронимов, антонимов, фразеологизмов и образных выражений. Также были представлены материалы, игры, использованные при освещении темы. Был проведен практический анализ методик, применяемых к учащимся академического лицея в процессе изучения раздела «Лексикология».

Ключевые слова: синонимы, однокоренные слова, омонимы, паронимы, антонимы, фразеологизмы и образные выражения.

Annotation. In this article, on the topic of opportunities to increase students' vocabulary and develop their speech in the teaching of the "Lexicology" section, synonyms, nested words, similar words, paronymous words, antonyms issues of preparation and implementation of studies related to the study of the subjects of words, expressions and pictorial expression were studied theoretically and methodically. Materials and games used to cover the topic were also presented. A practical analysis of the methods used in the process of studying the "Lexicology" department was given to academic lyceum students.

Key words: synonyms, homonyms, antonyms, phrase and figurative expression.

Ona tili kursining barcha sathlari qatori “Leksikologiya” bo‘limini o‘qitishda ham o‘quvchilarning so‘z zaxirasini oshirish va nutqi ustida ishlash ustuvor yo‘nalishlardan biri sanaladi.

Mazkur bo‘limda o‘quvchilar duch keladigan dastlabki muammo so‘zning o‘z va ko‘chma ma‘nolaridir. Berilgan so‘z birikmalarini (masalan, oltin haykal-oltin bosh-oltin boshog‘temir yo‘l-temir odam-temir xotira va h.k.) o‘z va ko‘chma ma‘nosiga ko‘ra guruhlariga ajratish, ularni o‘zaro qiyoslash asosida so‘zning o‘z va

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

ko‘chma ma’nolariga ta’rif berish, berilgan so‘zlarni o‘z va ko‘chma ma’nolarda qo‘llab gaplar tuzish, badiiy matnlarni tahlil qilish, so‘zlarni ko‘chma ma’noda qo‘llab matn yaratish singari ijodiy- amaliy ishlar o‘quvchilarning so‘z zaxirasini oshirish va nutqini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega.

“**Ma’nodosh so‘zlar**” mavzusini o‘rganishda berilgan gaplar yoki matnda ajratilgan so‘zlarni ularning ma’nodoshi bilan almashtirish, gapdagi so‘zlarni birin-ketin ma’nodoshlari bilan almashtirib, ma’no farqlarini izohlash, berilgan ma’nodosh so‘zlarni ijobiy va salbiy bo‘yoqli so‘zlarga ajratish, murojaat so‘z birikmalari hosil qilish (masalan, mo‘tabar murabbiyim, muhtaram ustozim, mehribon tarbiyachim, hurmatli muallimim va h.k.), qarindosh-urug‘chilikka oid so‘zlarni (masalan, akajon, opajon, otajon va h.k.), qarindosh-urug‘ bo‘lmagan kishilarga nisbatan qo‘llab matn yaratish, oddiy va ko‘tarinki ma’noli so‘zlardan foydalanib matn tuzish singari ijodiy-amaliy ishlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Eng muhimi o‘qituvchilar interfaol metodlarni tanlashda o‘rganilayotgan mavzu, muammo yoki hal qilinishi lozim bo‘lgan masalaga e’tibor qaratishlari lozim. Qolaversa, interfaol metodlarni qo‘llashda talabalarning yosh, psixologik xususiyatlari, dunyoqarash darajasi, hayotiy tajribalari inobatga olinsa, dars samaradorligi yanada oshadi. Bu esa o‘qituvchilardan kasbiy mahorat, malaka, bilimdonlik, sezgirlik va intuitsiyaga ega bo‘lishni taqozo etadi¹.

Interfaol usulda ta’lim berilganda ta’lim beruvchining roli butunlay o‘zgaradi, jarayonni boshqarib turadi, kerakli ko‘rsatmalarni berib boradi, savol-javoblarni muhokama qilishni nazorati ostiga olib vaqtni taqsimlab ish ko‘radi. V.A.Suxomlinskiy so‘zi bilan aytganda “Eng exshi o‘qituvchi o‘zining o‘qituvchi ekanligini esidan chiqarib qo‘ymasligidir”². O‘qituvchi o‘zini o‘quvchilardan “tepa” pog‘onada tutmasdan, balki birga yonma-yon turib butun borlig‘ini o‘quvchilarga berib muloqot qila olishi kerak.

“Ma’nodosh so‘zlar” ustida olib boriladigan ijodiy-amaliy ishlar o‘yin tarzida tashkil etilsa, o‘quvchilarning bu topshiriqlarni bajarishga bo‘lgan qiziqish darajasi behad ortadi hamda o‘rganilayotgan til hodisalarini fahmlash imkoniyatlari yanada yuqoriroq bo‘ladi. Berilgan so‘zlarni yoki gapdagi muayyan bir so‘zni uning ma’nodoshi bilan almashtirish, gapdagi so‘zlarni birin-ketin ma’nodoshlari bilan almashtirib, ma’no farqlarini sharhlash (masalan, Tongda turish-yaxshi odat. Ertalab barvaqt uyqudan uyg‘onish- ajoyib xislat. Subhidamda uyg‘onish-olijanob fazilat), berilgan gaplarda ajratilgan so‘zlarni qavsda berilgan so‘zlar bilan almashtirib,

¹Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Т.: Фан, 2006.– Б. 11.

² Сухомлинский В.А. Инновацион педагогика в мире. Москва, 2000.с.

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

so‘zning ijobiy yoki salbiy bo‘yog‘ini aniqlash, berilgan murojaat so‘z birikmalarining qatorini davom ettirish, oddiy bo‘yoqli so‘zlarni badiiy so‘zlar bilan almashtirish kabi o‘yin xarakteridagi ijodiy- amaliy ishlardan foydalanish ijobiy natija beradi. Shu mavzuga oid o‘yin-topshiriqlardan ayrim namunalar keltiramiz:

“Nuqtalar o‘rnini so‘zlar bilan tez to‘ldir” o‘yini. O‘qituvchi o‘quvchilar hukmiga ma‘lum bir umumiste‘mol so‘zni beradi-da, shu so‘zning barcha ma‘nodoshlari o‘rniga nuqtalar qo‘yib chiqadi. O‘quvchilar nuqtalar bilan ajratilgan nechta so‘z o‘rni bo‘lsa, uni ma‘nodosh so‘zlar bilan to‘ldirishadi. Masalan,

tabrikladi, ..., ..., ...;

sezdi, ..., ..., ...;

yorug‘, ..., ..., ...;

Namuna: yorug‘-nurli-charog‘on-yorqin-munavvar-porloq-ravshan-nurafshon
Nuqtalar o‘rnini ma‘nodosh so‘zlar bilan to‘ldira olgan o‘quvchi yoki o‘quvchilar guruhi o‘yinda g‘olib sanaladi.

“Mazmunan qarindosh, shaklan begona” o‘yini. Bu o‘yinni tashkil etishda ham sinf o‘quvchilari guruhlarga ajratiladi. O‘yinni boshlagan qator (guruh) muayyan mavzuda gaplar tuzishadi, ikkinchi qator mazmuni saqlagan holda so‘zlarni ma‘nodoshlar bilan almashtirish orqali gap shaklini o‘zgartirishadi. Keyin o‘yinda vazifalar almashtiriladi. O‘qituvchi har bir shakli o‘zgartirilgan gap uchun ball qo‘yib boradi va o‘yin oxirida eng ko‘p ball olgan guruh g‘olib sanaladi.

“Sen qanday murojaat qilasan” o‘yini. O‘quvchilarga berilgan murojaat so‘z birikmalari qatorini davom ettirish vazifasi yuklatiladi. Masalan, o‘qituvchi tomonidan “Mehribon tarbiyachim” so‘z birikmasi berilgan bo‘lsa, o‘quvchilar bu qatorni “Mo‘tabar murabbiyim”, “Muhtaram ustozim”, “Aziz o‘qituvchim”, “Hurmatli muallimjonim”, “Sevimli ustozim” kabilar bilan to‘ldirishadi.

“Erkala va koyi” o‘yini. O‘qituvchi birinchi qatordagi o‘quvchilarga ota-ona tomonidan kichik yoshdagi bolalarni erkalovchi so‘zlarni, 2-qatorga dangasa bolalarni koyishni ifodalovchi so‘zlarni ro‘yxat qilishni topshiradi.

Erkalash va koyishni ifodalovchi so‘zlarni ko‘p topgan guruh o‘yin g‘olibi sanaladi. Namunalar:

Erkalashni ifodalovchi so‘zlar: oppog‘im, do‘mbog‘im, toychog‘im, ko‘zmunchog‘im, qo‘zichog‘im, shirinim.

Koyishni ifodalovchi so‘zlar: uyingga bug‘doy to‘Igurlar, bolasi tushmagur-ey, pandavaqi bo‘Ima, landovur, lapashang, ovsar, dangasa, ishyoqmas.

“Dominanta” (asos so‘z) o‘yini. Bu o‘yin ham sinonimlar o‘rganilgach o‘tkazilsa, o‘quvchilar uchun qiziqarli va tushunarli bo‘ladi. O‘qituvchi dominanta

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

atamasi haqida tushuncha bergach, bir necha sinonimik qatorni o‘quvchilarga yozdiradi va dominanta so‘zlarni alohida ro‘yxat qilishni topshiradi. Kim xatosiz aniqlab chiqsa, shu o‘quvchi o‘yin g‘olibi bo‘ladi.

Berilgan so‘zlar:

1. sovg‘a, hadya, tortiq, armug‘on, tuhfa, in‘om
2. ovoz, tovush, un, sado, sas, nido;
3. begona, yot, o‘zga, birov, kishi, notanish, ag‘yor;
4. samo, ko‘k, osmon, falak, gardun;
5. o‘tinch, iltijo, iltimos, tavallo, zor;
6. xo‘rak, yemish, ovqat, taom, ne‘mat, tomoq;
7. temperatura, harorat, taft, hovur;
8. jigarband, xesh, qarindosh, urug‘, avlod, tug‘ishgan, jigar, jigargo‘sha;
9. to‘zon, g‘ubor, chang, gard;
10. aqcha, yakan, pul, mullajiring;
11. ziyo, shu‘la, nur, yog‘du;
12. jinoyat, ayb, gunoh, yoziq;
13. narsa, buyum, mol, mato (mato).

Dominanta so‘zlar: sovg‘a, ovoz, begona, osmon, iltimos, harorat, qarindosh, chang, pul, nur, ayb, buyum, yuz.

Ona tili mashg‘ulotlarida o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish choralaridan biri **uyadosh so‘zlar** ustida ishlashdir. Uyadosh sozlar bir mavzu, bir jins yoki turdagi so‘zlar bo‘lib, o‘quvchilarni har bir umumiy ma‘noli so‘zning xususiy ma‘nolari ustida ishlashga undaydi. Masalan, atoqli otlarning kishi nomlari, jug‘rofiy nomlar, tashkilot nomlari, lavozim nomlari, samoviy va fazoviy jism nomlari kabi bir qator uyalari mavjud.

O‘quvchilar nutqini uyadosh so‘zlar bilan boyitishning yo‘llari juda ko‘p. Masalan, gapda yoki matnda ajratilgan umumiy ma‘noli so‘zlarga xususiy ma‘noli so‘zlar topish, ma‘lum bir uyadagi so‘zlarning izohli lug‘ati yoki shu so‘zlarning ro‘yxatini tuzish, berilgan xususiy ma‘noli so‘zlarning umumiy ma‘nosini aniqlash, ayni bir so‘zning o‘z va ko‘chma ma‘nolari, ma‘nodoshlari, qarama-qarshi ma‘nolari va uyadoshlarini topish kabi mustaqil ish turlari o‘quvchilar nutqini bunday so‘zlar bilan boyitishda alohida o‘rin egallaydi. Ayniqsa, berilgan matnda ajratilgan so‘zlarni ularning uyadoshlari bilan almashtirish, tavsiya etilgan uyadosh so‘zlar yordamida (masalan, osmon jismlari: Quyosh, Oy, Mars, Yupiter va h.k.) matn yaratish kabi amaliy ishlar o‘quvchilarning nutqiy taraqqiyotida muhim o‘rin egallaydi. Tabiat

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

manzarasi (bog‘, sahro, dala, o‘rmon, tog‘ va h.k.) tasvirini berish ularning uyadosh so‘zlardan nutqiy faoliyatda foydalanish malakalarini kengaytiradi.

Bu mavzuni o‘rganishda o‘quvchilarni bir necha guruhga ajratib, aytiladigan so‘zlarni turar joy, yashash joyi, ta‘lim dargohi, dam olish joyi kabi guruhlarga ajratib yozish topshiriladi. So‘zlar: shahar, uy, maktab, bog‘, qishloq, hovli, universitet, teatr, ko‘cha, yotoqxon, vayrona, kinoteatr, mahalla, hovuz, o‘lka, ko‘l... Birinchi guruh shu so‘zlar orasidan faqat turar joylarni ifodalovchi so‘zlarni ajratib yozishsa, 2-guruh dam olish joylarini, 3-guruh yashash joylarini, 4-guruh esa ta‘lim dargohlarini ifodalovchi so‘zlarni ajratib yozadi.

Keyingi bosqichda har bir guruhdagi so‘zlar ro‘yxati o‘quvchilar tomonidan mustaqil holda davom ettiriladi va ular muayyan miqdorga etkaziladi.

Mazkur mavzuni o‘rganishda har bir guruhga ma‘lum bir umumiy ma‘noli so‘zlar berib, (masalan, qovun, qush, gul, dorilar va h.k.) uning xususiy ma‘nolarini topish o‘quvchilarga topshiriladi.

“So‘zdan marjon tizing” o‘yini. Bu o‘yinda o‘qituvchi o‘quvchilarga so‘zlarning aralash to‘plamini tavsiya etadi va uyadosh so‘zlarni alohida, ya‘ni marjon tizgandek yozishni aytadi. O‘quvchilar yozishadi va navbat bilan o‘qib berishadi. Qaysi o‘quvchi tez harakat qilib, marjonni xatosiz tizib chiqsa, o‘yin g‘olibi bo‘ladi.

Namuna: Tabiat manzarasiga oid so‘zlar: *bog‘, dala, o‘rmon, tog, qir, adir, tepalik* va h.k.

Gullarning nomlari: *karnaygul, gultojixo‘roz, safsargul, nastarin, qalampirgul, atirgul, nilufar* va h.k.

Daraxt nomlari: *o‘rik, olxo‘ri, gilos, behi, tut, olma* va h.k.

Qovunning turlari: *ananas, oqurug‘, ko‘kcha, cho‘gir, amiri, bo‘rikalla, asati, handalak* va h.k.

Sabzavotlarning nomi: *kartoshka, sabzi, sholg‘om, karam, piyoz, pomidor, rediska* va h.k.

Qushlarning nomlari: *laylak, turna, chumchuq, qirg‘iy, lochin, burgut, kabutar, musicha, olaqarg‘a, so‘fito‘rg‘ay, kakku* va h.k.

Suvda suzuvchi jonivorlar: *baliq, kit, delfin, akula, morj* va h.k.

Dorilarning nomlari: *analgin, pentalgin, sitramon, validol, levomisin, vitamin (darmon dori), no-shpa* va h.k.

O‘quvchilarni **qarama-qarshi ma‘noli so‘zlar** (antonimlar) bilan tanishtirish maqsadida o‘z va ko‘chma ma‘noda ishlatilgan so‘zlarga qarama-qarshi ma‘noli so‘zlar tanlash, shu asosda berilgan matn yoki gaplarni o‘zgartirish, matndan qarama-qarshi ma‘noli so‘zlarni ajratish, matndan qarama-qarshi ma‘noli so‘zlar birga

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

ishlatilgan holatlarni ajratib, ularning imlosini sharhlash, shunday so‘zlarni birga ishlatib yangi so‘zlar yasash, ular ishtirokida gap yoki matn yaratish, juft so‘zlarning yasalishi, ma’nosi va imlosini tushuntirish, juft so‘zlar hosil qilib matn yaratish, “O‘zbek xalq maqollari” kitobidan qarama-qarshi ma’noli so‘zlar ishlatilgan maqollarni topish (masalan, Yaxshi do‘sting kuldirar- yomon do‘sting kuydirar. Achchiq til-zahri ilon, chuchuk tilga-jon qurbon. Bir yaxshi gap esdan chiqmas- bir yomon gap va h.k.), ularning ma’nosini sharhlash, ma’lum bir mavzuga oid shunday maqollar ro‘yxatini tuzish kabi amaliy topshiriqlarni ishga solish mumkin.

Bulardan tashqari, nuqtalar o‘rniga zarur so‘zni topib qo‘yish (masalan, Paxsa uy yozda..., qishda ... bo‘ladi. ... bilan yursang yetarsan murodga, ...bilan yursang, qolarsan uyatga kabi), gapda yoki matnda o‘z va ko‘chma ma’noda ishlatilgan so‘zlarga qarama-qarshi ma’noli so‘zlar tanlash, shu asosda matn va gaplarni o‘zgartirish (masalan, 1. Saylga hamma qatnashdi-Saylga katta-kichik qatnashdi 2. To‘yga hamma keladi-To‘yga do‘st-dushman keladi kabi), mustaqil ish turlari ham o‘quvchilar nutqini qarama-qarshi ma’noli so‘zlar bilan boyitishda muhim omil sanaladi.

O‘quvchilar so‘z boyligini oshirishda **shakldosh so‘zlar** ustida ishlash ham muhim ahamiyatga ega. Matnda ajratilgan so‘zlarning (masalan, ot, olma, yoz, chaqmoq va h.k.) ma’nolari ustida ishlash, ularning har biriga ma’nodosh va uyadosh so‘zlar tanlash, tanlangan so‘zlar ishtirokida gaplar tuzish, so‘z o‘yinlari tashkil etish, tuyuqlarda ishlatilgan shakldosh so‘zlarning ma’nolarini sharhlash o‘quvchilar nutqini bunday so‘zlar bilan boyitishda muhim o‘rin egallaydi.

Ma’lumki, o‘quvchilar nutqida uchraydigan xatolarning talaygina qismini talaffuzi yaqin, ma’nosi bir-biridan farq qiladigan **paronim so‘zlar** (masalan, tanbur-tambur, tire-teri, azim-azm, dakki-daqqi, zirak-ziyrak, juda-judo va h.k.) tashkil etadi. Shuning uchun “Leksikologiya” bo‘limini o‘rganish jarayonida bunday so‘zlarga alohida e’tibor qaratishga to‘g‘ri keladi. Berilgan paronim so‘zlar ma’nosini sharhlash, ular yordamida gaplar tuzish, bu so‘zlarning ma’nodoshlari va uyadoshlari ustida ishlash kabi amaliy ishlar o‘quvchilarning ana shunday so‘zlardan nutqda to‘g‘ri foydalanishlariga yordam beradi. Masalan, “dakki bermoq”, “dakki yemoq” so‘z birikmalarini “daqqi ot”, “daqqi odam” birikmalari bilan qiyoslang. Dakki va daqqi so‘zlarining tamomila boshqa-boshqa so‘zlar ekanligini isbotlang yoki aro-ora—oro so‘zlari ishtirokida gaplar tuzing, ularning boshqa-boshqa so‘z ekanligini isbotlang. Bu so‘zlarning har biriga ma’nodoshlar topishga harakat qiling, kabi.

“Leksikologiya” bo‘limining eng dolzarb muammolaridan yana biri **atamalar** masalasidir. Mazkur mavzuni o‘rganishda berilgan so‘zlarni qaysi fanga

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

mansubligiga qarab guruhlarga ajratish, so‘z va atama orasidagi munosabatni aniqlash, uyadosh atamalar tanlash va ular yordamida matn yaratish singari topshiriqlardan foydalaniladi. Ayniqsa, ma‘lum bir fan sohasida tor, ko‘pchilik odamlar boshqacharoq ma‘noda keng qo‘llaydigan so‘zlar ustida ishlash, ularning tor va keng qo‘llanish ma‘nolari asosida gaplar tuzish (masalan, Dehqon xalqi rizqini yerdan topadi—Quyosh sistemasining to‘rtinchi sayyorasi Yerdir va h.k.).

“Geografiya”, “Matematika”, “Musiqqa”, “O‘zbekiston tarixi” darsliklaridan olingan ma‘lum bir matnda fan sohasida xususiy-tor ma‘noda qo‘llanilgan so‘zlarni ro‘yxat qilish atamalar mohiyatini anglashga yordam beradi.

Mazkur mavzuni o‘rganishda ma‘lum bir qatordagi o‘quvchilar ayni bir so‘zni umumiste‘mol (iste‘mol doirasi keng) so‘z sifatida qo‘llab gaplar tuzishsa, ikkinchi qator shu so‘zlarni tor ma‘noda qo‘llab gaplar tuzishadi. Namuna: 1. Qo‘y-qo‘zilarni ko‘paytirsak, go‘sht-yog‘ mo‘l bo‘ladi. Ikkinchi ikkiga ko‘paytirsak, to‘rt bo‘ladi. 2. Yer insonni boqadi, uni to‘ydiradi. Yer o‘z o‘qi atrofida aylanadi.

“Atamalar” mavzusini o‘rganishda o‘quvchilarga yaqin bo‘lgan kasb- kor yoki soha nomlari lug‘atini tuzdirish juda foydali va samaralidir. Shuning uchun o‘quvchilarga tanish yoki yaqin bo‘lgan kasb-korga oid so‘zlar (novvoylik, temirchilik, dehqonchilik va h.k.) ro‘yxatini tuzish, ularning ma‘nosini izohlash va shu so‘zlar ishtirokida matnlar yaratishga oid topshiriqlar ancha samarali va foydalidir.

Olinma so‘zlar ustida ishlash ham o‘quvchilarning lug‘at boyligini oshirishda muhim o‘rin egallaydi. Bu mavzuni o‘rganishda berilgan gaplar yoki matnlardan rus va o‘zbek tillari uchun mushtarak bo‘lgan so‘zlarni ajratish, rus tili orqali xorijiy tillardan kirib kelgan so‘zlarning ma‘nosini sharhlash, o‘zbek tiliga arab yoki tojik tillaridan kirgan so‘zlarning imlosi va ma‘nosi ustida ishlash, jurnal, gazetalardan muayyan matnni o‘qib, ulardagi olinma so‘zlarni aniqlash, rus tilidan, fors-tojik tilidan, arab tilidan kirgan so‘zlarni alohida ro‘yxat qilish, olinma so‘zlardan foydalanib, gap va matnlar tuzish kabi amaliy ishlardan unumli foydalanish mumkin. Ayniqsa, turli sohalar bo‘yicha olinma so‘zlar ro‘yxatini tuzish, bu so‘zlarning ma‘nosi ustida ishlash, o‘zbekcha-arabcha-tojikcha-ruscha ma‘nodosh so‘z qatorlari hosil qilish (masalan, kishilik-odamiylik-insoniylik-gumanizm) singari ijodiy-amaliy ishlar o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishda muhim o‘rin egallaydi. Olinma so‘zlar ustida ish olib borilar ekan, shuni ham uqtirish lozimki, ko‘pincha o‘quvchilar nutqda u yoki bu fikrni ifodalash uchun o‘zbekcha so‘z mavjud bo‘lsa-da, ammo ruscha so‘zlardan foydalanadilar. Bu holning oldini olish ko‘proq sinonimik

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

qatorlardagi turli tillarga mansub so‘zlarni nutqiy faoliyatda qo‘llash orqali amalga oshiriladi.

O‘quvchilar lug‘at boyligining muhim qismini **ibora va tasviriy ifodalar** tashkil etadi. Ibora, odatda, bir so‘zga teng keladigan so‘zlar qo‘shilmasi bo‘lib, u nutqimizni boyitadigan, go‘zallashtiradigan va ta’sirchanligini oshiradigan muhim vositalardan biri sanaladi. O‘quvchilar nutqini iboralar bilan boyitish maqsadida berilgan iboralarni so‘zlar bilan almashtirish yoki, aksincha, so‘zlar o‘rnida iboralarni qo‘llash, iboralarning ma’nosini sharhlash, berilgan iboralarga yaqin ma’noli iboralar tanlash, berilgan iboralarga qarama-qarshi ma’noli iboralar tanlash kabi topshiriqlardan foydalanish mumkin. Jumladan,

Xaridor xursand bo‘ldi. Xaridorning chehrasi ochildi.

Bolalar xafa bo‘lishdi. Bolalarning hafsalasi pir bo‘ldi.

O‘quvchilar quvonishdi. O‘quvchilarning boshi ko‘kka etdi.

Sarvinoz bilan Sitora yaqin do‘st. Rahima bilan Nafisaning oralaridan qil o‘tmaydi.

Tasviriy ifodalar ham nutq go‘zalligini ta’minlovchi asosiy vositalardan biri sanaladi. O‘quvchilar mexanik haydovchi so‘zini po‘lat ot chavandozi, zangori kema kapitani, televizor so‘zini zangori ekran, oinayi jahon, shifokor so‘zini salomatlik posboni, ko‘mir so‘zini qora oltin, pilla so‘zini kumush tola, rassom so‘zini mo‘yqalam sohibi, qushlar so‘zini qanotli do‘stlar kabi tasviriy ifodalar bilan almashtira olsagina, nutqda undan to‘g‘ri va o‘rinli foydalanishga erishadi. O‘quvchilar nutqini bunday vositalar bilan boyitishda predmet nomini tasviriy ifoda yoki tasviriy ifodani predmet nomi bilan almashtirish, ularning ma’nolarini sharhlash, tasviriy ifodalarni qatnashtirib, gap va matnlar tuzish o‘ta foydalidir.

Xulosa qilib aytganda, bu qiziqarli o‘yinlar mavzu, matn, bo‘lim bo‘yicha izlanuvchanlikni olib borish imkonini beradi. Tizimli fikrlash, mushohada qilish, tahlil qilish ko‘nikmalarini rivojlantiradi hamda ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. “Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak” T. “O‘zbekiston” 2016-yil.
2. Ona tili fanidan Davlat ta’lim standarti: Uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlari. – Toshkent, RTM, 2010. – B. 10-19.
3. Ona tili fanidan umumiy o‘rta ta’lim maktabining o‘quv dasturi: Uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standartlari va o‘quv dasturlari. – Toshkent, RTM, 2010. – B. 20-41

“UCHINCHI RENESSANS POYDEVORINI QO‘YISHDA FILOLOGIK TADQIQOTLARNING NAZARIY VA AMALIY AHAMIYATI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari to‘plami

4. Abdurazzoqova D. Kichik guruhlarni tashkil etish qoidalari “Umumta’lim fanlari metodikasi”, 2013-yil
5. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. – T.Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi nashriyoti, 2006
6. H.Ahmedova. O‘zbek tili o‘qitishning zamonaviy texnologiyalari. – Toshkent: “Tafakkur” nashriyoti, 2012, – 27-33-betlar.
7. Ishmammedov.R.J. Innovatsion texnologiyalar yordamida ta’lim samaradorligini oshirish yo‘llari”. – T, 2009, 3-b.
8. To‘xliiev B., Shamsieva M., Ziyodova T. O‘zbek tili o‘qitish metodikasi (o‘quv qo‘llanma). – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 174-b.
9. Xodiyev B., Golish L. Mustaqil o‘quv faoliyatini tashkil etish usul va vositalari. – T.: “Fan” nashriyoti, 2010, 255-b.
- 10.Ziyodova T. “O‘quvchilarni mustaqil fikrlashga o‘rgatish”. T, 2000. – 163 b.
- 11.www.ziyo.edu.uz – O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta maxsus ta’lim vazirligi portali.
- 12.www.ziyonet.uz
- 13.XV International Conference “Linguistic and Cultural Studies: Traditions and Innovations”, LKTI 2015, 9-11 November 2015, Tomsk, Russia.
- 14.14. Lecture and Assessment – two effective methods in the professional training Article · January 2009 Dan Iulian Alexe University Vasile Alecsandri of Bacau, Gloria Rata University of Bacau.